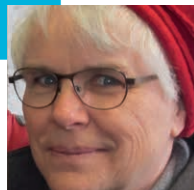

Met pictolezen kun je zoveel meer

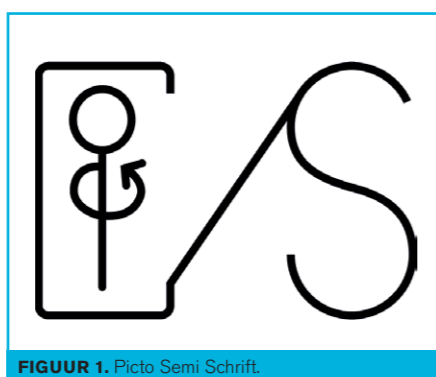
AUTEUR

T. DE WIT-GOSKER
LEESEXPERT EN DOCENT SEMINARIUM
VOOR ORTHOPEDAGOGIEK

Introductie

Eens in de vier jaar wordt de Hermen J. Jacobsprijs toegekend aan een onderwijsinnovatieproject ten behoeve van leerlingen die extra zorg nodig hebben. In 2011 werd het idee van het Picto Semi Schrift van Trijntje de Wit-Gosker met deze prijs bekroond. Het Picto Semi Schrift is een beeldschrift waarin ook de grammatica van de Nederlandse taal wordt gevisualiseerd. Met name dit laatste is innovatief. Verhalen, liedjes, recepten, brieven en specifieke lees oefeningen kunnen met behulp van een webapplicatie rechtstreeks in het Picto Semi Schrift worden getypt. Deze zogenaamde 'Pictoschrijver' bevat inmiddels 6500 woorden en 100 voorbeeldverhalen die door de gebruikers zijn aangeleverd. Dit artikel beschrijft eerst wat picto's en pictogrammen zijn en gaat vervolgens in op het ontstaan en de ontwikkeling van het Picto Semi Schrift en de toepasbaarheid daarvan binnen de logopedie.

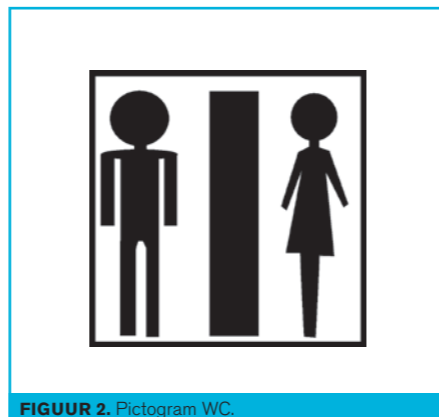

FIGUUR 1. Picto Semi Schrift.

Picto's en pictogrammen

Door de toename van multimedia en het samensmelten van culturen neemt het gebruik van beeldschrift toe. Er wordt veel gebruik gemaakt van pictogrammen die laten zien

waar men kan eten, plassen of inchecken. Ook wijzen pictogrammen de weg naar de EHBO post en de uitgang. Pictogrammen vertellen een verhaal, brengen een boodschap. Een picto is iets anders. Een picto is de verbeelding van een enkel woord. Een picto is: 'voor ieder woord een teken, waarmee zinnen kunnen worden gemaakt' (Neijt, 1991).

FIGUUR 2. Pictogram WC.

FIGUUR 3. Oma drinkt thee.

Een picto is eenduidiger dan een pictogram. Maar er is ook een grijs gebied: pictogrammen die als picto dienst kunnen doen en omgekeerd. Leerkrachten op een school voor zeer moeilijk lerende kinderen gebruiken soms een picto om een dagactiviteit te visualiseren en maken er op die manier een pictogram van. Een leerkracht die zelf een pictotekst schrijft gebruikt soms een pictogram omdat er geen passend picto voorhanden is en het pictogram zo eenduidig is dat

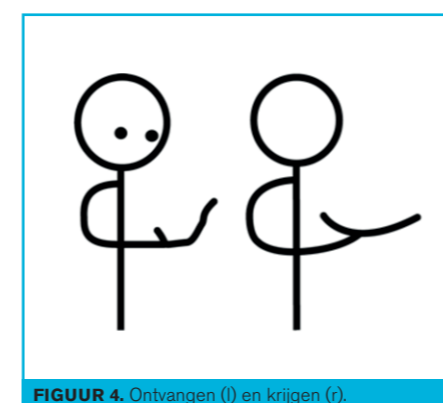
deze ook als picto in een zin gebruikt kan worden.

Binnen het Picto Semi Schrift wordt steeds gezocht naar oplossingen waarbij het picto zo veel mogelijk onderscheiden blijft van het pictogram omdat het een andere manier van 'lezen' is. Een pictogram vervangt het letterschrift, een picto ondersteunt het. Pictolezen kan uitgroeien naar het leren lezen van letterschrift. Het Picto Semi Schrift is dan ook altijd ondertiteld.

Een picto moet aan een aantal criteria voldoen. Kernachtigheid, eenduidigheid, herkenbaarheid, realiteit, neutraliteit en leesrichting vormen daarbij de basis. Vrijwel alle picto's wijzen met de leesrichting mee.

Het picto moet zoveel mogelijk de kern van het woord tonen. Dit heeft soms ingrijpende gevolgen voor de weergave, met name bij de werkwoorden. Bij het picto *strooien* kan men denken aan het strooien van pepernoten, hagelslag of zout op een gladde weg. De hand die strooit moet dus ook de gleuf van een strooiauto kunnen zijn. Hoe tekent men een hand die ook een gleuf kan zijn? Dat levert een gestileerd beeld op. Het herkennen vraagt dan enig abstractievermogen van de lezer. Tegelijkertijd kan op deze manier het abstractievermogen ontwikkeld worden. Het één versterkt het ander.

De picto's worden zo neutraal en reëel mogelijk weergegeven. Geen dieren met een cartoonachtige uitstraling. Emoties worden alleen verbeeld als dit voor het begrip noodzakelijk is. Het picto *krijgen* is hier een goed voorbeeld van. In eerste instantie is de gedachte bij het werkwoord *krijgen* een lachend gezichtje. Het picto is echter emotie-

FIGUUR 4. Ontvangen (l) en krijgen (r).

loos getekend. Men kan immers van alles krijgen: een cadeautje, kritiek, een prijs, een ongeluk. Het picto *ontvangen* heeft, in tegenstelling tot het gezichtsloze *krijgen*, twee oogjes die kijken naar hetgeen ontvangen wordt, want ontvangen is een actief werkwoord. Het spreekt vanzelf dat in deze ogen geen emotie is gelegd.

Aanleiding voor de ontwikkeling van het Picto Semi Schrift

Beeldlezen als ondersteuning van de taalontwikkeling voor mensen met een taalstoornis dateert uit de jaren tachtig (Paulussen, 1983; Broeders, 1986). In die tijd begon ook het gebruik van pictolezen als opstap naar het lezen van letterschrift (De Wit, 1985). De diverse pictosystemen die in omloop kwamen bleven echter beperkt tot het visualiseren van een aantal basiswoorden, zonder dat de volledige grammatica van de taal daarin werd meegenomen. Zo ontwikkelde Vink Lezen in Beeld (2009) en werd vanuit de Mgr. Bekkersschool te Eindhoven het pictoprogramma *PictoWord* verspreid. Een groeiend aantal leerkrachten op basisscholen gebruikt nu het pictolezen als voorbereiding op het leren lezen van letterschrift. Wat begon in het speciaal onderwijs waait nu, mede door de ontwikkelingen van passend onderwijs, over naar de basisschool.

Pictolezen en het ontluikend schriftbewustzijn

Het gebruik van ondersteunend beeld bij het aanvankelijk leesonderwijs is niet nieuw. In veel leesboekjes voor beginners zien we dat moeilijk te lezen woorden worden vervangen door een afbeelding van dat woord. Pictolezen gaat nog een stap verder. Het beeldschrift wordt gebruikt om het schriftbewustzijn te doen ontluiken. De vraag wanneer een kind toe is aan het leren lezen van pictotekst kan alleen beantwoord worden vanuit het onderscheid tussen beeldbewustzijn en schriftbewustzijn (De Wit, 1989).

Beeldbewust is het kind vanaf het moment waarop het de afbeelding op een foto herkent, bijvoorbeeld: opa! Die herkenning heeft nog niets met schrift, geschreven taal, te maken. Het herkennen van een afbeelding betekent dat het kind zich bewust is dat er een afgeleide wereld bestaat die met beeld wordt weergegeven. Foto's kijken en benoemen is een belangrijke stap op weg naar het schriftbewustzijn. Zo ook het lezen van prentenboeken. Hier gaat het om het interpreteren van beeld. De afbeeldingen vertellen een verhaal. Het kind kijkt naar de prenten en ontwikkelt zo het beeldbewustzijn. Ook deze belangrijke fase zegt echter nog niets over het schriftbewustzijn. Het schriftbewustzijn ontwaakt op het moment dat een kind naar tekst wijst en vraagt: 'Wat staat daar?' Op dit moment is het kind zich ervan bewust, al kan

IN HET KORT

Trijntje de Wit is de bedenker en ontwikkelaar van het Picto Semi Schrift, een beeldschrift waarmee logopedisten met behulp van een webapplicatie zelf teksten kunnen omzetten in pictotaal. Zij kreeg voor dit idee de Hermen J. Jacobsprijs 2011, een onderwijsprijs voor innovatie. Het Picto Semi Schrift helpt bij taalproblemen zoals het leren spreken in zinnen en bij de start van het leesonderwijs. Het innovatieve aspect betreft vooral de manier waarop de functiewoorden en de vervoegingsvormen van de werkwoorden in beeld worden gebracht. Achtereenvolgens wordt beschreven wat het verschil is tussen het werken met pictogrammen en picto's, wat de voorwaarden zijn waaraan een goed picto moet voldoen, en hoe het Picto Semi Schrift zich tot nu toe heeft ontwikkeld. Vervolgens wordt een doorgaande lijn geschetst vanuit het pictolezen naar het leren lezen van letterschrift ofwel de ontwikkeling van beeldbewustzijn naar schriftbewustzijn. Er worden enkele toepassingsmogelijkheden van het Picto Semi Schrift binnen de logopedie op een rij gezet. De pictoschrijver zelf is een co-creatie van een groeiend aantal logopedisten, elk met een eigen actieve inbreng.

TOEPASBAARHEID IN DE PRAKTIJK

Het Picto Semi Schrift wordt reeds binnen meer dan 25 logopediepraktijken gebruikt. In de eerste plaats bij het leren spreken in korte en concrete twee- en driewoordszinnen. Daarnaast bij het actief gebruiken van lidwoorden, voorzetsels, de vervoeging van werkwoorden (ik loopt, mama loopt, papa heeft gelopen) en de uitbreiding van de woordenschat. De manier waarop emoties, smaken en bepaalde werkwoorden zijn gevisualiseerd helpt de logopedist bij het uitleggen van de betekenis van deze soms lastig uit te leggen woorden. Ook zetten logopedisten het Picto Semi Schrift in als therapeutisch instrument als er sprake is van demotivatie of faalangst bij het leren lezen.

hij dat zelf niet zo verwoorden, dat er tekens zijn die met een code ontcijferd kunnen worden. De volwassene aan wie de vraag gesteld wordt kent blijkbaar die code en het kind weet dat. Hij beseft namelijk dat elke volwassene dezelfde woorden gebruikt als hij gedrukte tekst leest.

Daarom is voorlezen zo belangrijk. Voorlezen is meer dan een verhaal vertellen. Bij voorlezen worden steeds dezelfde woorden in dezelfde volgorde gebruikt. Dit kan het kind op het idee brengen dat er een bepaalde code moet zijn die de woorden op hun plek doen vallen. En dat is iets wat hij ook wil kunnen: die code ontcijferen en dan zelf het verhaal nalezen! Dit subtiele eerste schriftbewustzijn kan eenvoudig worden aangewakkerd via de manier waarop onze voorouders het schrift ontdekten: vanuit het beeldschrift. Door beeldschrift te lezen wordt de objectiviteit van een woord benadrukt. Het picto voor stoel staat voor alle stoelen, het picto van opa kan de opa van ieder kind zijn. Spelenderwijs vindt zo de objectivatie plaats die nodig is om geschreven tekst te kunnen interpreteren. Generaliseren en objectiveren worden terecht als belangrijke leesvoorwaarden gezien (Sas & Wieringa, 1998). Met pictolezen wordt op een vanzelfsprekende wijze aan die voorwaarden gewerkt.

Dat men een verhaal van links naar rechts en van boven naar beneden leest is bij pictotekst zo vanzelfsprekend dat er weinig aandacht aan de leesrichting besteed hoeft te worden. Het bijwijzen en benoemen van de picto's, gevolgd door het begrijpen van deze beeldschrifttekst laat zien dat het mogelijk is om met begrijpend lezen te beginnen nog

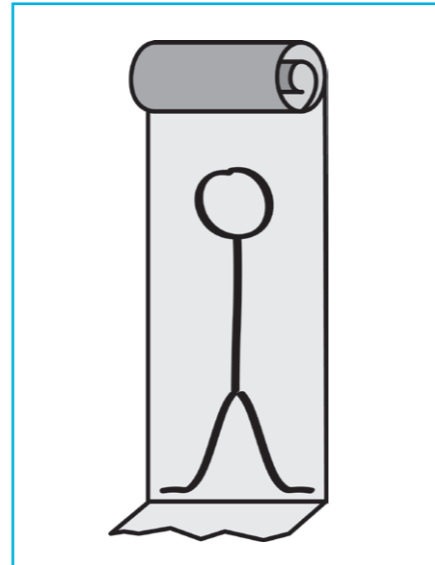
voordat de leerling ooit een letter heeft benoemd (Bosman et al, 2007).

Leren Pictolezen

Net als letterschrift moet ook pictoschrift worden aangeleerd. De gemiddelde basisschoolleerling zal aan één of twee keer voorlezen van een pictotekst genoeg hebben om daarna zelfstandig de tekst te kunnen herlezen. Dit geldt echter niet voor leerlingen met een taalachterstand of een taalstoornis. Zij zullen picto voor picto zich het leren lezen van beeldschrift eigen maken, net als volwassenen bij wie de taal is weggevalen door ziekte of een ongeluk. De meest voorkomende valkuil bij het leren pictolezen is gelegen in het feit dat de leerling te snel een eigen interpretatie van een picto maakt. De leerkracht laat een picto zien en vraagt: 'wat denk je dat dit is?' Deze vraag geeft ruimte voor een onbedoelde associatie en deze interpretatie leert de leerling daarna bijna niet meer af. Zoals bij Gerben die *tulp* bleef zeggen tegen het picto *ik*. Hij zag in de cirkel de bloem en in de stok met het pijltje de steel met het blad. De leerkracht van Gerben heeft, nadat ze ontdekte waarom Gerben het picto anders benoemde dan de bedoeling was, nooit meer een nieuw picto getoond met de vraag: 'Wat is dit?'

FIGUUR 6. Wordsoorten aanleren.

FIGUUR 5. Aanleren van het picto staan

Het uitgangspunt bij het op de juiste wijze aanleren van een picto is, vooral in het begin, altijd de werkelijke wereld. Een voorbeeld om het picto staan aan te leren: Eerst zelf gaan staan (voordoelen en benoemen) en daarna het picto groot tekenen terwijl elk segment apart benoemd wordt: hoofd, lijf, benen en voeten. Zo toon je hoe een picto op papier ontstaat.

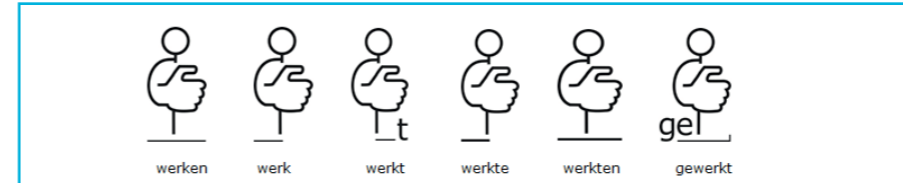
Niet elk picto heeft zo veel aandacht nodig bij het aanleren. Maar het zorgvuldig aanleren van het eerste persoonlijke voornaamwoord (*ik*), het eerste aanwijzend voornaamwoord (*dit*), het eerste vragend voornaamwoord (*wie*) of het eerste werkwoord (*staan*) is wel raadzaam. Voor de voorzetsels geldt zelfs dat bijna elk voorzetsel eerst als begrip in de realiteit moet worden getoond met behulp van een doorzichtig krat en een bal: *op*, *onder*, *in*, *achter*, enzovoort.

Het Picto Semi Schrift

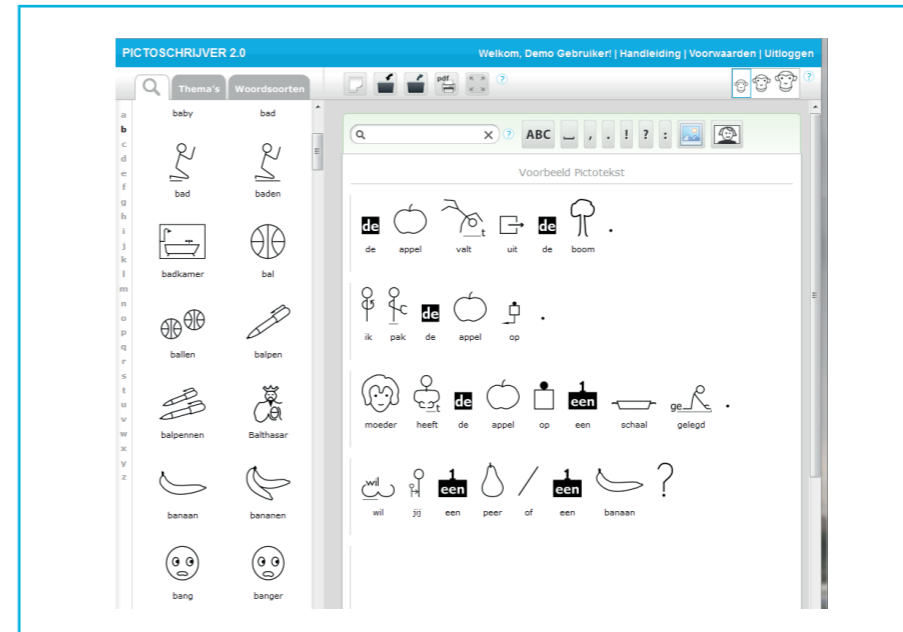
Vanuit leerkrachten en logopedisten werkzaam in het speciaal onderwijs kwam de vraag naar meer grammaticale samenhang

FIGUUR 7. Ik drink melk.

FIGUUR 8. Werkwoord werken

FIGUUR 9. Pictoschrijver 2.0

tussen de picto's. De vraag dus naar een volwaardig pictoschrift. Een pictoschrift dat ook aantrekkelijk is voor volwassenen wat inhoud en vormgeving betreft met picto's als *stage*, *uitkering*, *reisverzekering* en *condoom*. Een volwaardig pictoschrift ontwikkelen is een opgave die echter alleen gerealiseerd kan worden vanuit de gedachte dat elk woord dat niet in een logische picto te vangen is, als letterwoord geschreven kan en mag worden. Vandaar ook de naam: Picto Semi Schrift. Het Picto Semi Schrift is een middel om de taalstructuur te leren doorzien. Dat is met name belangrijk voor mensen met een auditieve handicap, een autisme spectrum stoornis, dyslexie, afasie en voor mensen die het Nederlands als nieuwe taal willen leren. Zo biedt het visualiseren van de

vervoegingen van de werkwoorden mogelijkheden om concreet te oefenen met zinnen als: Ik loop, hij loopt, wij lopen, wij zijn naar het station gelopen.

Pictolezen en zinsstructuur

Met pictolezen leert iemand de structuur van een zin herkennen. Voor kinderen en volwassenen die moeite hebben met het leren spreken in zinnen is dit een belangrijk gegeven. Wie in één- of tweewoordszinnen spreekt kan door middel van aangeboden passende zinsstructuren de zinsbouw uitbreiden, en op deze manier leren om via het pictolezen driewoordszinnen te gebruiken: ik drink melk, opa drinkt koffie.

Het vervoegen van de werkwoorden werd in

eerdere pictosystemen nog niet gedaan. In het Picto Semi Schrift wordt elk werkwoord in al zijn verschijningsvormen weergegeven. De infinitief is dun onderlijnd. De stam heeft een verkorte onderlijning. De stam +t heeft een dikkere onderlijning en het voltooid deelwoord heeft een onderlijning met een eindstreepje en - indien relevant - de toevoeging van het voorvoegsel.

Zinnen met een tangconstructie

Ook voor zinnen met een tangconstructie biedt het Picto Semi Schrift een oplossing. Het voorzetselpicto dat in een dergelijke zin los komt te staan van het werkwoord krijgt met een pijltje een extra toevoeging die naar het werkwoord verwijst. Een voorbeeld hiervan is te zien op de illustratie van de pictoschrijver in de zin: ik pak de appel op.

Functiewoorden en inhoudswoorden

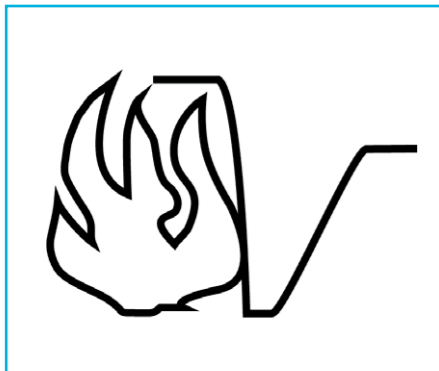
Bij het analyseren van het Picto Semi Schrift valt direct het verschil op tussen de functiewoorden en de inhoudswoorden. De functiewoorden vormen samen het skelet van de taal. Hun aantal is beperkt en het visualiseren ervan vraagt om logische oplossingen. Elke groep functiewoorden heeft een eigen kenmerk. Bij de aanwijzende voornaamwoorden is dat een handje, bij de vragende voornaamwoorden een vraagteken. Bij de bezittelijke voornaamwoorden is het symbool een boek of balkje en bij de voegwoorden een voegteken. De persoonlijke voornaamwoorden worden verbeeld met een hoofd met lijf, terwijl de wederkerende- en wederkerige voornaamwoorden worden weergegeven als een gehoekte pijl. De onbepaalde voornaamwoorden hebben hun eigen onbepaalde vormen en de voorzetsels worden weergegeven als balletjes, blokjes en pijltjes.

De groep inhoudswoorden daarentegen is breed gevarieerd en eindeloos groot. Hieronder vallen de werkwoorden, de zelfstandige naamwoorden, de eigennamen en de zogenaamde b-woorden: de bijvoeglijke naamwoorden en de bijwoorden. Een aantal van deze woorden heeft daarbij ook nog meerdere betekenissen waardoor er meerdere picto's voor ontworpen moeten worden. Het skelet van het Picto Semi Schrift is klaar. Bijna wekelijks wordt het aantal inhoudswoorden uitgebreid.

De pictoschrijver

In de pictoschrijver, de webapplicatie waarmee men zelf pictotekst kan maken, wordt soms uitleg gegeven over de ontstaansgeschiedenis van een bepaald picto. Zo'n toelichting kan helpen bij het uitleggen en onthouden van het picto. Een voorbeeld is het picto *verzekering*. Zodra de cursor in het keuzeveld op het picto *verzekering* blijft rusten verschijnt een tekstwolkje met deze uitleg: men leeft (horizontale eerste streep), er gebeurt een ramp (lijn naar de diepte), de verzekering helpt (lijn naar boven), het leven gaat door, maar niet op het niveau van voor de ramp.

De pictoschrijver is bedoeld voor leerkrachten, logopedisten en ouders die zelf teksten willen schrijven in het Picto Semi Schrift. Zij kunnen daarbij gemakkelijk schakelen tussen pictotekst en lettertekst. Dat betekent dat op elk niveau teksten geschreven kunnen worden in alle denkbare combinaties van pictotekst en lettertekst.

FIGUUR 10. Brandverzekering

Praktijkervaring

Marjolijn Otter, logopedist en gespecialiseerd in het werken met kinderen met een verstandelijke beperking binnen de logopediepraktijk van Marjoleine Huitema, preverbaal logopedist (Logopedisch Spectrum Nederland) mailt na enkele maanden met het Picto Semi Schrift en de pictoschrijver te hebben gewerkt: 'Bij kinderen met een taalontwikkelingsachterstand kan ik nu met de pictoschrijver heel gemakkelijk persoonlijke regels (bijvoorbeeld: Ik mag niet aan andere kinderen friemelen) visueel maken en zo

makkelijker inprenten. Het verschil met bestaande pictoboekjes is dat je met de pictoschrijver direct aan kan sluiten bij de persoonlijke situatie van het kind. De thema's die standaard zijn ingevoerd (bijvoorbeeld herfst, boerderij, gebouwen, communicatie etc.) zorgen voor veel gebruiksgemak. Ik maak nu regelmatig voor of samen met het kind een eigen verhaal rond een bepaald thema, zoals een Vaderdag-gedicht. Wanneer ik zelf even geen tijd of inspiratie heb voor een verhaal, neem ik één van de voorbeeldverhalen die door andere gebruikers zijn ingestuurd. Het stimuleert me om als gebruiker ook zelf voorbeeldteksten aan te leveren. Ik vind het leuk om liedjes te visualiseren. Op deze manier kunnen we elkaar als logopedisten pictoteksten toespelen. Verder zijn de picto's ook goed in te zetten voor het uitbreiden van de woordenschat omdat ze zo duidelijk de kern van het woord tonen. Woorden als bijvoorbeeld *eenzaam* en *vals* zijn nu makkelijker in een context uit te leggen!

Dit jaar werd op basisschool De Morgenster in Zwolle met veel succes het pictolezen aangeboden in de kleutergroep. De leerkracht zag

dat enkele kinderen spontaan de ondertitels gingen matchen met de picto's. Aan het eind van het schooljaar bleek dat de kleuters dankzij het pictolezen niet alleen schrijfbewust waren geworden, maar dat een aantal zich ook het lezen al enigszins had eigengemaakt.

Over de auteur

Trijntje de Wit ontwikkelde op een school voor zeer moeilijk lerende kinderen (ZMLK) de leesmethode *Lezen moet je dóén*, oorspronkelijk uitgegeven bij de SLO. Deze methode is onlangs gereviseerd en wordt nu in eigen beheer uitgegeven. Op 26 januari 2011 ontving zij de Hermen J. Jacobsprijs voor haar innovatieve werk. Sindsdien verzorgt zij in het Tijdschrift voor Orthopedagogiek maandelijks de column 'Lees(v)aardig'.

Correspondentie

Trijntje de Wit-Gosker, leesexpert en docent Seminarium voor Orthopedagogiek, Hogeschool Utrecht. t.dewitgosker@hetnet.nl ■

LITERATUURLIJST

- > Broeders, J. (1986). Beeldlezen als mogelijkheid voor geestelijk gehandicapten. Den Haag: NBLC.
- > Doblhofer, E. (1966). Stemmen in steen, de ontcijfering der oude schriften. Amsterdam: Moussault's Uitgeverij NV.
- > Bosman, A., Cordang, M., Gijssels, M., Goudswaard, M., Komen, M., Nicolay, P.G., Smits, M. en Wit, T. de (2007). Leren lezen en begrijpen, een verkenning naar leesonderwijs in het ZML. Laan, A. van der (red.). Enschede: SLO.
- > Neijt, A. (1991). Universele fonologie, Dordrecht: Foris Publications.
- > Paulussen, B. (1983). PICTO, leren spreken in eenvoudige zinnen op basis van pictogrammen en steentjesspel. Arnhem: NBLC.
- > *PictoWord* verkregen op 12-04-2013 van www.pictoword.nl
- > Sas, J. & Wierenga, C. (1998). Leesmoelijkheden. Achtergronden, analyse en behandeling, Groningen: Wolters Noordhoff.
- > Vink, M. *Lezen in Beeld* op 12-04-2013 verkregen van <http://members.home.nl/maavink>
- > Wit, T. de (1985). Lezen moet je dóén. Tijdschrift voor Orthopedagogiek, jaargang 24, 9, 430-439.
- > Wit, T. de. *Pictoschrijver 2.0* verkregen op 12-04-2013 van www.pictoschrijver.nl
- > Wit, T. de. *Lezen moet je dóén* verkregen op 12-04-2013 van www.lezenmoetjedo.nl

ADV NVLF